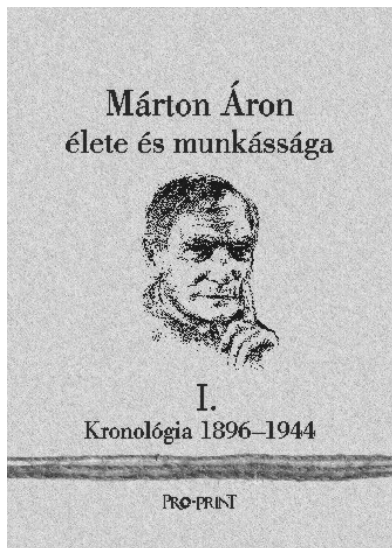

Csucsuja István

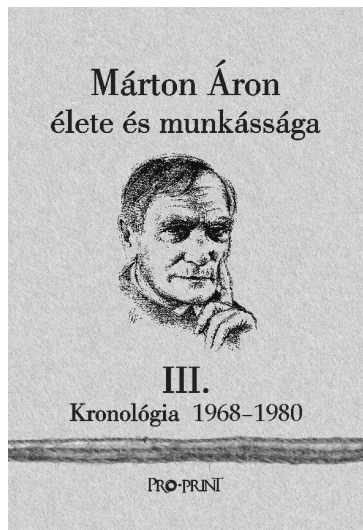
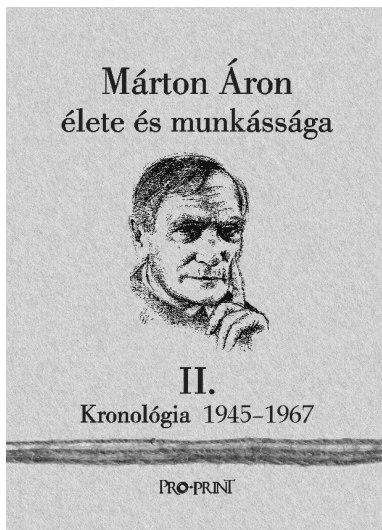
MÁRTON ÁRON ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Marton József teológus professzor az elmúlt év végén *Marton Áron élete és munkássága* címmel egy három testes kötetre terjedő kronológiát jelentetett meg, amely a nagy püspök életének és tevékenységének mozzanatait tárja elénk, keltezősekkel ellátva, pontos időrendi sorrendbe szedve.¹ A kronológia a neves egyetemi oktató kutatásainak eddigi eredményeit foglalja magában, ezáltal mintegy módot nyújtva számunkra, hogy a lehető legbehatóbban felmérhessük, mit képviselt és mit adott nekünk Marton Áron, ugyanakkor megismertet bennünket a püspök életének eddig nem ismert momentumaival is – azokkal, amelyek nem kerültek bele a róla szóló irodalomba, de püspökként kifejtett tevékenysége megértéséhez rendkívüli fontosak.

Már a kötetekbe való első belelapoláskor egyértelművé válik számunkra, megjelentetésüket aprólékos kutatómunka előzte meg. Közvetlen előzménynek kétségtelenül az tekinthető, hogy Marton József összegyűjtötte, majd huszonnyolc kötetbe foglalta és ki is adta a püspök írásban megőrzött hagyatékát. Marton e kötetek címlistáját – részben a dokumentálás szándékával, részben pedig azért, hogy az említett munkákat az érdeklődők figyelmébe ajánlja – a kronológiát bevezető íráskor utáni lapokon gondolta hasznosnak feltüntetni. A címlista is jelzi, a kötetek széles téma-

1 *Marton Áron élete és munkássága*. Kronológia 1. kötet 1896–1944., 2. kötet 1945–1967., 3. kötet 1968–1980. Névmutató 1896–1980. Összeállította Dr. Marton József, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2020.

körei pedig pontosan megmutatják, hogy Márton Áron püspök hagyatékának feltárásához, tartalmi és szerkesztői jegyzetekkel való ellátásához, majd ezt követően az egyháztörténet, az igazgatás, az intézményrendszer szerinti csoportosításához a szorgos, évekig tartó levéltári munkán kívül az összegyűjtött anyag rendkívül alapos ismeretére is szükség volt. A kronológiát koncepciózusan végiggondoló Marton elsősorban a saját maga által feltárt tényanyagra épített, ugyanakkor azonban munkája átfogó jellege érdekében hasznosította mindazokat az információkat is, amelyeket a püspök életútjára vonatkozó irodalom vagy más kutatások már korábban felszínre hoztak.

Hasznosnak tartjuk felhívni a figyelmet a kronológia szerkezetének azon sajátos vonására, amely – igen munkaigényes volta miatt – más, hasonló jellegű kiadványokra nem jellemző: Marton József a püspök életútjának egyes momentumaihoz, tényeihez nem csupán a megfelelő dátumot rendelte hozzá, hanem zárójelben feltüntette az adott eseményre vonatkozó oklevelek levéltári jelzeteit, illetve a témával foglalkozó tudományos publikációk bibliográfiai adatait is. Ezen eljárásával Marton nemcsak állításai hitelességét támasztja alá, hanem a jövőbeni kutatásokhoz is rendkívül jó fogódzókat nyújt. A szerző tehát a levéltári gyűjtemények szakszerű tanulmányozása során a nagy püspök műkö-

déséhez kapcsolódó állagokról folyamatosan pontos felméréseket készített, feljegyezte az egyes akták iktatószámát, elolvasásuk után pedig összefoglalta mindegyik tartalmát. A pontos levéltári jelzetek beillesztése messze kiemeli Marton kronológiáját a szakoridalomban fellelhető hasonló vállalkozások közül.

Egy eseményekben gazdag vagy nagy történelmi fordulatoknak kitett élet bemutatása már önmagában is nagy érdeklődésre tarthat számot, egy olyan életút azonban, amilyen a Márton Áron püspöké volt – és amelyben a kisebbségi helyállásnak minden erénye és elszántsága sűrűsödött össze – nemcsak kortársainak legjavára gyakorolt nagy hatást, hanem az utána jövőket is ámulattal és az elismerés különösen felemelő érzésével tölti el. A kronológia tulajdonképpen hézagmentesen, a kezdetektől a haláláig sorakoztatja fel számunkra a nagy püspök életének kimagasló és sokszor – de nem elégszer – idézett mozzanatait, emellett azonban a főpásztori feladatok ellátásához kapcsolódó munkásságának momentumait is datálja és adatolja. E részletes adatolás révén elénk tárul az is, hogy miként kötődött a nagy püspök tevékenysége az erdélyi magyarság szellemi, kulturális és tudományos életéhez, ennek reprezentánsaihoz és intézményeihez.

A munkának, amit kezünkben tartunk, kétségtelenül az az egyik legnagyobb erénye, hogy hozzásegít Márton Áron életművét a maga egészében szemlélni. Egyrészt megerősíti azt a képet, ami a püspökről a közgondolkodásban mára kialakult, másrészt felhívja a figyelmet mindazokra a témakörökre, amelyeket jobban ki kéne emelnünk, előtérbe kellene helyeznünk. Röviden összefoglalva tehát a hangsúlyok újragondolására, a meglévő ismeretanyag felülvizsgálatára is ösztönöz.

A kronológia első kötetében (1896–1944) foglalt dátumok arra utalnak, hogy Márton Áron rendkívül erős egyéniségének eredői, jóra való hajlama családjának, szülőfalujának magatartásformáihoz vezethető vissza. Jellemét iskolái is úgy alakították, hogy azt a világháborúkkal, erőszakosságokkal teli, üldöztetésekbe torkolló század egyszer sem tudta kikezdeni.

A leendő püspök Csíkszentdomokoson, meglehetősen sok gonddal küszködő székely emberek között nőtt fel egy olyan időszakban, mikor falujának meghatározó sajátossága a buzgó katolikus életfelfogás volt. Az iskolában folyó vallásos nevelés is szerves része volt a falu életének. Az, hogy imádsággal kezdték a napot, illetve a vallás rendszeres

gyakorlása – az egyházi ünnepek, a történelmi és nemzeti évfordulók megülése – olyan tényezők voltak, amelyek hatása hitbéli, gondolati és érzelmi alapanyagként mindvégig megmaradt benne.

Hogy az ő esetében az általános műveltséget adó gimnáziumi osztályok szemléletformáló hatása mekkora volt, pontosan kimutatni nem lehet, de azt tudjuk, hogy e tanulmányi évek szintén egyfajta világnézeti alapozást is jelentettek számára, s jellemző módon ezek alakították ki nála a kultúra iránti feltétlen tiszteletet és nyitottságot. Ugyancsak a gimnáziumi éveiben interiorizált egy sor olyan normát, amelyek jellemének szerves részévé váltak (ilyen volt például a tanulásban, a munkában megnyilvánuló rendszeret és kitartás is). A kronológia adatai tehát azt mutatják, hogy a csiki iskolákhoz való kötődése még életének későbbi szakaszaiban is nagyban befolyásolta a püspök cselekedeteit.

Az 1914-es év és a háború kitörése a gyulafehérvári főgimnáziumban, tanulmányainak utolsó évében érte Márton Áront, az érettségi letétele után pedig közvetlenül is szembesülnie kellett a világméretűvé dagadó konfliktus rémségeivel, a harcterek embertelen sáncéletével, a pergőtűzzel. Katonaként nem csupán annak volt tanúja, hogy mások meghaltak, rokkanttá váltak mellette, de Doberdónál maga is sebesüléseket szenvedett, és sem a felépülés, sem a háború vége nem hozta el számára a békét. Katonáskodása végső szakaszában ott volt a székely hadosztály hadakozásaiban, ebben a szülőföld megvédésére tett egyetlen kísérletben, és a kronológiából az is kiderül, hogy az új hatalom zaklatásai, amiknek e döntése következtében tette ki magát, a Brassóban töltött internálást követően is csak igen későn maradtak el. Talán senki nem fogalmazta meg olyan szemléletesen a világháborút járt és szenvedett korosztály kétségbeesett kilátástalanságát, jövőjének bizonytalanságát, mint ő tette még kezdő teológusként egy olyan levelében, melyet püspökének, Mailáth Károlynak küldött, és amelyben a harcteret megjárt társairól fájdalmas együttérzéssel a következőket írta: „minden hittől, reménytől megfosztottan »tűrik az életet«, akikkel szemben a legnagyobb igazságtalanságot követték el.” 1920 őszén kérte Mailáth püspöktől, hogy vegye fel a gyulafehérvári teológia növendékei közé, azonban nem a környezetében zajló eseményektől való elzárkózás vagy a megélhetés szűkre szabott lehetőségei készítették erre: mint állítja, „régii legbensőbb vágya volt”, döntése által pedig az erős elhivatottság érzésének beteljesülését kereste.

A Teológián igen kitartó szorgalommal igyekezett elsajátítani mindazt, amit az intézmény legjobb teológusai és társadalomtudósai számára nyújthattak. Olvasottsága, fogalmazókészsége, kezdeti jártassága a szónoklatban mind ide vezethetők vissza. A teológiai évei tekintetében a kronológia összeállítója feltünteti azokat az adatokat, amelyek az évvégi minősítéseit tartalmazzák. A legkiválóbb papnövendék – írja róla a tanulmányi felügyeletet ellátó tudós pap, Baráth Béla, aki egyébként az ösnyomtatványok elismert szakértője volt –, s a jellemzéshez még azt a megjegyzést is hozzáfűzi, hogy „a humor és a férfias jókedv sem hiányzik belőle.”

Meglehetősen sok adat fennmaradt arról a tevékenységről is, amit Márton Áron a teológiai önképzőkörben – ennek egy ideig a vezetője is volt – kifejtett. Ezekből akár szemléleti kérdésekre vonatkozó következtetéseket is levonhatunk, és nem is csak vele kapcsolatosan, hanem a teológia egészének szellemiségét illetően. Az említett adatok arra utalnak, hogy az önképzőkör igen jelentős szerepet töltött be a hallgatók készségeinek formálásában, irodalmi, bölcseleti, művelődéstörténeti érdeklődésük kiszélesítésében. Az itt lezajló viták emellett kialakítottak egy olyan magatartásformát is, amely a másik egyéniségének tiszteletét is magában hordozta, a tartózkodást attól, hogy valakit egyéniségében bántsanak meg. Ez a tapasztalat, illetve hogy a hallgatók így kapcsolódtak egymáshoz, nagy fontosságot kapott a későbbiek folyamán, ugyanis éppen ezt a nemzedéket sújtotta a legjobban az üldöztetés, nekik kellett a leginkább elviselniük a kommunista rendszer kiépülése során a társadalomra mért megpróbáltatásokat.

A kronológia adatai arról tanúskodnak, a hivatását gyakorolni kezdő fiatal pap számot vetett azzal, hogy meg kell haladnia cselekvési erejének korlátait, azaz belátta, hogy az adott államigazgatási keretek között Erdély kulturális-szellemi életében való jelenléte csak akkor lehet teljes, ha a németen kívül románul is jól megtanul. A cél érdekében – és ez a hozzáállás bizvást mondható egyedinek – feladatokat vállalt a magyar nyelvterület peremvidékein vagy éppenséggel olyan regáti városokban, mint például Szörénytornya² és Bákó, sőt kérte előljáróitól, hogy szabadságát is ezeken a helyeken tölthesse. Német nyelvtu-

2 Szörényvár (románul Drobeta-Turnu Severin) olténiai város régies neve (a szerk. megjegyzése).

dását, készségeit Szebenben, a Tereziánumban folytatott tevékenysége idején mélyítette tovább, és fokozatosan eljutott a német klasszikus filozófiai és teológiai művek olvasásáig, majd fordításáig, s végül ezek írásaiban való beépítéséig. A kronológiában a németből történt későbbi fordításait illetően egy igen érdekes adatot is találtunk: Márton Áron többek között egy igen munkát is magyarra fordított, amelynek szerzője Joseph Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa volt. Az eredeti szöveg, amelynek magyar fordítása közlésre is került, Ratzinger egyik alapművének számított.

Mivel folyamatosan „igazolta a hozzáfűzött remények jogosultságát”, elöljárói megbecsülése, támogatása sem maradt el: megbízatást kapott az egyetemi ifjúság pasztorálására Kolozsváron. Egyetemi hitszónok lett, s így közvetlenül személyes kapcsolatba kerülhetett az erdélyi magyar tudományos és szellemi élet művelőinek egy igen jelentős részével is. Az is nyilvánvaló a kronológiából, hogy az általa tartott konferenciabeszéd-sorozat, a kolozsvári lapokban, majd a György Lajossal indított nevelésügyi folyóiratban, az *Erdélyi Iskolában* közölt írásai, tanulmányai egy teljesen újfajta gondolat- és íráskultúrát képviseltek. Mivel mindez egy egyházi embertől jött, jelentős visszhangot keltett nemcsak a kolozsvári elit értelmiségi körökben, hanem a művelődés mindennapjaiban jelenlévő és tevékenykedő emberek között is, sőt, még a kívülállókra is hatást gyakorolt. Ez az az időszak, amikor a jövődöbeni püspök az irodalom olyan nagyjaival került közeli kapcsolatba, mint például Németh László, Boldizsár Iván, Keresztúry Dezső és mások. Marton József egyébként a püspök kézírathagyatékából olyan adatokat közöl, amelyek messzemenően tanúsítják, hogy Márton Áron irodalomban való jártassága és élő filozófiai ismeretanyaga az akkor közölt tanulmányokban, az elmondott beszédekben vagy prédikációkban foglaltaknál sokkal kiterjedtebb volt. E tekintetben a róla szóló írások is eléggé szűkszavúak, pedig a kronológiából az derül ki, hogy Márton Áron meglehetősen jól ismerte a német klasszikus filozófiai műveket, ugyanakkor „tanulékony hittel” olvastatta az egyháztudósok elmékedéseit is, németből eszközölt fordításainak jegyzetei pedig arról tanúskodnak, hogy e nagy tekintélynek örvendő korabeli szerzők fejtegetéseire igen gyakran kritikai megjegyzéseket is fűzött.

A püspök hagyatékából a Marton professzor által közölt dokumentumok 20. kötete, amelyre a kronológia adatsoraiban annyi utalás

történik, arról tanúskodik, hogy a 30-as években Kolozsvár központi plébánián olyan helyzet alakult ki, amelynek megfelelő kezelésére a város teljes magyarságának érdekében szükség volt. A Marianum, illetve a plébániának a Fötéren és környékén eszközölt építkezései a végtelékig leterhelték az egyházközséget, amelynek gondjait tovább súlyosbították a gazdasági válság következményei, emellett pedig az, hogy egyháztanácsban, a gondnokságban bizonyos rokoni szálon keresztül különféle bankári, illetve ügyvédi érdekek is érvényesültek. Mindezek eredményeként a Szent Mihály plébániával szemben zárgondnokságot rendeltek el. Az ügy természetesen az egyházmegyei hatóságokat is felette nyomasztotta, akik – abban a reményben, hogy kellőképpen rátermett és már elégséges tapasztalattal rendelkezik – Márton Áront előbb helyettes plébánossá, majd plébánossá nevezték ki, és természetesen rábízta a Szent Mihály plébánia adminisztrálását is. A leendő püspök körültekintően és értően, de kellő eréllyel és határozottsággal látott hozzá a dolgok rendbetételéhez: megoldotta az ún. „holland kölcsön” ügyét, és ezt annyira eredményesen tette, hogy a bukaresti katolikus érsekhez, sőt a nunciatúrához folyamodó bankigazgatók és ügyvédek protestálása végül teljesen hiábavalónak bizonyult.

Az erdélyi magyar közélet legfontosabb színtere ekkoriban Kolozsvár volt. Márton Áron arra az álláspontra helyezkedett, jobb, ha magát és paptársait egyaránt távol tartja a napi politikától, ugyanakkor azonban úgy vélte, neki és az általa képviselt intézménynek is az az egyik feladata, hogy szilárd támasza legyen a kisebbségi érdekvédelemnek. Külön hangsúlyt kapott – és e kérdésnek a kronológia is elég nagy teret szentel – a magyar politikai képviselet egységének mindenáron való megőrzése, amelyre a hatékony és eredményes fellépés érdekében volt szükség. Ezért Márton Áron fenntartásokat fogalmazott meg minden külön csoportosulással szemben, még akkor is, ha ezek népinek nevezték magukat, a magyar párti ellenzék megalakulását pedig egyenesen rossznak tartotta. Ebben az összefüggésben Márton Áron és Gyárfás Elemér egy 1937. évi levélváltása érdemel kiemelt figyelmet, különösen hogy ekkor az utóbbi a katolikus egyház egyik legbefolyásosabb világi emberének számított. A rendkívül éleslátású és jó politikai érzékkel megáldott Gyárfás tudni vélte – és ma már pontosan tudjuk, nem is tévedett –, hogy a Vásárhelyi Találkozó megrendezése mögött

a kommunisták állanak, csak „igyekeznek az egész mozgalomnak »népfront« jellegét elkendőzni.” Márton Áron azonban – feltehetően az alsóbb néposztályok iránt érzett rokonszenve révén is – az erdélyi magyar ifjúság osztályokon túlmutató összefogásának lehetőségét látta a találkozói létrejöttében, amely során végül Tamási Áron is kimagasló szerepet kapott. „Álláspontom az – írta –, hogy a szétválasztó pontok helyett keressük azokat a momentumokat, amik összehoznak.” Társadalmi megnyilatkozásai ezekben az években igen jól kivehetően az egyház szociális tanításain, azon igazságról vallott felfogásain alapultak, amelyeket nagyhatású enciklikákban akkoriban fogalmaztak meg. Márton Áron szívesen és hűségesen követte ezeket.

Kolozsvári működése alatt igen fontosnak ítélte – és nemcsak az állami politika miatt – a magyar hívek vallási felekezeteinek az együttműködését, olyannyira, hogy ezt rendszeressé, állandóvá szerette volna tenni. Az összetartozás erősítésére irányuló igyekezetének egyik megnyilvánulásaként engedélyt kért arra, hogy részt vehessen Vásárhelyi János református püspök templomi beiktatásán (ez akkoriban nem számított olyan természetes eljárásnak, mint ma). Az ott elmondott üdvözlő beszéde igen jó benyomást keltett, amit az is bizonyít, hogy ezt az alkalmat a későbbi nehéz években a reformátusok maguk is többször felidéztek.

A püspöki rendbe való felvételét Márton Áron kétségtelenül a történelmet irányító megmásíthatatlan akarat megnyilvánulásaként vette, az 1938–1939-ben kialakult állapotokat pedig egyszerűen az elrendeltetett út körülményeiként értelmezte. Az arisztokrata származású, a nagyvilágban is jártas és befolyásos Mailáth püspök korábban sok helyütt és sokszor szót ejtett kolozsvári papjának szolid teológiai felkészültségéről, általa is megtapasztalt adottságairól. A tudós Baráth Béla és más főpapok is több ízben nyilatkoztak emelkedett szelleméről, illetve arról, hogy milyen odaadóan látja el hivatását. Azt is ki kell emelnünk, hogy elődjének, Vorbuchner Adolf püspöknek a halálát követően felekezetének erdélyi hívei körében szinte általános volt az a meggyőződés, hogy Márton Áron a legméltóbb a Gyulafehérváron megüresedett főpásztori szék elfoglalására. Mindez szélesebb kitekin-tésből is nagy jelentőséggel bírt, ugyanis a 30-as években, a nélkülözé-sek és a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülése idején az egyház a segítségnyújtást, a támogatást kötelezettségként határozta meg, a

segítő beavatkozás terén pedig fontos szerep jutott a helyileg kialakult közösségeknek, minthogy ezek voltak a legalkalmasabbak arra, hogy a hozzájuk tartozókért tenni tudjanak, ugyanakkor azonban az e közösségek egybetartozását biztosító magasabb szintekre is fontos feladat hárult.

A kronológia terjedelmes anyaga igen érdekes adalékokat tartalmaz a Szentszék követére, Andrea Cassulo apostoli nunciusra vonatkozóan is, akiről megtudhatjuk, hogy elődeitől eltérően igen jól ismerte az erdélyi egyházi viszonyokat, és napirenden volt az itteni politika alakulásával is. Módot keresett és talált arra, hogy közvetlen tapasztalatokat gyűjtsön az erdélyi katolikusok világáról. Márton Áront 1937 májusában, egy Erdélyben tett hosszabb útja során ismerte meg személyesen. Kolozsváron az ő kíséretében látogatta meg az egyházi intézményeket és a város nevezetes helyeit. A későbbi években aztán a püspök mellett részt vett a csíksomlyói búcsún és a gyergyói falvakban megtartott bérnálásokon is, így alapos, a helyi viszonyokat híven tükröző jelentéseket küldhetett Rómába, amelyekben Márton Áronról is a valóságnak megfelelő jellemzéseket írt, hitelesen mutatva be az erdélyi püspök egyéniségét, adottságait, illetve a közösségével fenntartott kapcsolatának természetét.

A nagy háborút követő időszakokban a Szentszék ugyan minden alap nélkül, de igen derűlátóan ítélte meg a romániai katolicizmus jövőjének kilátásait. Ehhez sok más tényezőn kívül a Cassulo előtti követek jelentései is hozzájárultak. Andrea Cassulo apostoli nuncius jelentései ezzel szemben az erdélyi katolikus hívők helyzetének tekintetében is összhangban álltak a valósággal, és nem is bizonyultak hatástalannak. Cassulo egyebek mellett a következőket is jelezte Rómának: a püspökök kinevezésénél mindig kell számolni a román kormányzatnak azon igyekezetével, hogy a hívek tömegeitől eltérő nemzetiségű, az előbbieik szemszögéből idegennek számító személyeket juttassanak az egyházmegegyék élére.

Az erdélyi katolikus élet szempontjából rendkívüli jelentőségű volt az a tény, hogy a Szentszék az akkori hallatlanul kritikus időkben még átmenetileg sem hagyta betöltetlenül a gyulafehérvári egyházmegye legfőbb előjárói pozícióját. Az egyház legfelsőbb vezetése tehát a megfelelő adatok birtokában gyorsan és célirányosan intézkedhetett: Vorbuchner püspök 1938. szeptember 10-én bekövetkezett halála után

mindössze négy nappal, szeptember 14-én már ki is nevezte utódjául Márton Áront a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzójának, aki a kinevezéséről szóló szentszéki iratot szeptember 25-én vehette kézhez. A kinevezési aktusra a kormányzattal való minden egyeztetés nélkül került sor, a konkordátum erre vonatkozólag ugyanis nem tartalmazott semmilyen kitételet. Az eljárás ellen végül csak a vallásügyi miniszter tiltakozott, azonban még erre is elég későn került sor, ráadásul a tiltakozás – amelyet diplomáciai úton nem is továbbítottak – meglehetősen erénytelenre sikeredett.

A kronológia nyomdatechnikai kiemeléssel tünteti fel, hogy 1938. december 24-én XI. Pius pápa gyulafehérvári megyéspüspökké nevezte ki Márton Áront. Az a tény, hogy a kinevezés királyi elismerését a Hivatalos Közlöny a következő év január 19-i számában tették közzé, arra utal, hogy a román kormányzat nem fogalmazott meg kifogást a kinevezés ellen. A rendőri szervek azt jelentették Márton Áronról, hogy „bár küzdött a magyar ügyért, nem tért el a vallási elvektől és dogmáktól”, az igazi ok azonban nem ez lehetett. Ebben az időszakban II. Károly király diktatúrája a kieleződő nemzetközi helyzetben olyan engedményekre kényszerült a kisebbségeket illetően, amilyenekre korábban nem volt példa.

A miniszterelnökség mellett előbb egy kisebbségügyi főkormánybiztosságot állítottak fel, amely rövid időn belül kisebbségügyi minisztériummá alakult át. A királyi tanács felkérte a magyarság reprezentánsait, valamint a magyar püspököket, hogy kívánalmaikat fektessék le írásban is. A felkérés eredményeként az említett előjárók részletes emlékiratot terjesztettek fel a magyarság sérelmeiről és ezek megoldásáról, ezt követően pedig tárgyalásokra is sor került. E tárgyalások eredményeként külön kisebbségi státútum jelent meg a minisztérium tevékenységére vonatkozóan, és fontos rendelettörvények születtek az egyházi intézményekkel kapcsolatosan is. Az állam által egyetlenként engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületési Front alosztályaként létrehozták a Magyar Népközösség nevű szervezetet is, amely rendeltetését tekintve tömegszervezetként adott hangot a magyarság elvárásainak. A szervezet kapcsán a kronológia olyan adatokat közöl, amelyek hozzájárulnak az indulás körülményeinek tisztázásához. Márton Áron és Gyárfás Elemér 1941 novemberében történt levélváltásából, amelyre a szöveg utal, a történetírás számára is fontos tények

derülnek ki: egyebek mellett az, hogy „a magyar népközösség annak idején nem az egyházfők »személyes közbejöttével«, hanem az egyházfők bevonásával alakult meg. Az államhatalom képviselője egyszerűen az egyházfőkkel kezdte a tárgyalást, és pedig egyházi vonalon.”

Márton Áront 1939. február 12-én szentelték püspökké a kolozsvári Szent Mihály templomban. Az előkészületekről, a hivatalos egyházi és állami megnyilatkozásokról, a közvélemény alakulásáról pontos adatokat találunk a kronológiában, miként arról is, hogy az esemény a város történetében is emlékezetes ünnepnek számított. A hívek megilletődöttségéről, illetve arról, hogy meddig emlékeztek a püspökké szentelésére, természetesen nem maradtak fenn dátumhoz kötött adatok, de azért ismeretes – nemzedékek hagyták egymásnak hátra –, hogy a környékbeli katolikusok sokáig emlegették püspökük népéhez való ragaszkodását, és elérzékenyülve idézték fel, hogyan emelte magához mindenki szeme láttára székely harisnyás édesapját és kendős édesanyját.

Írásaiban Márton Áron egyszer sem fejtette ki, miért választotta a kolozsvári Szent Mihály templomot felszentelésének helyéül. A döntők az lehetett, hogy itt volt plébános, de sokatmondó e tekintetben a püspök egy 1947. október 4-én kelt és a kronológiában is szereplő levele, amelyet Guido del Mestrinek, a bukaresti apostoli nunciátúra hivatalnokának küldött. E levélben arról értesíti a Krisztus Király ünnepére meghívott nunciust, hogy szentmisét cerebrálhat Gyulafehérváron vagy Kolozsváron. „Kolozsvárra azért gondoltam – mert híveink nagyobb tömege van ott, ezen kívül nagyszámú középiskolás és egyetemi hallgató, s a közfelfogás Kolozsvárt Erdély fővárosának tartja.” Valószínűleg azt is jelezni kívánta e javaslattal, hogy bár az akkor már Gyulafehérvárinak nevezett egyházmegye püspökének szentelték fel, ez tulajdonképpen azonos a történelmi Erdélyi Egyházmegyével.

Amennyiben távlatilag nézzük Márton Áron püspöki tevékenységét, teljes egészében véve a ma „szélsőségek korának” nevezett időszakra esik, sőt, amint az a kronológia második és harmadik kötetéből kiderül, tulajdonképpen e zaklatott kornak is a legváltásosabb évtizedeire. A hosszú adatsorokból előtűnnek bizonyos permanenciák, állandó jellemzők is. Ezekből az derül ki, hogy bármilyenek is voltak az uralkodó körülmények, a püspök minden erőfeszítése a magyar nem-

zetiségi lét, a hitélet, az egyház, a katolikus intézményrendszer védelmét szolgálta a különféle veszedelmekkel, kihívásokkal szemben. Az egyházmegye igazgatásának szilárdsága, a püspök mély humanizmusa, az elesettekkel, az üldözöttekkel való együttérzése, börtönveinek és szigorú szabadságkorlátozásának tartással való viselése mind-mind ezekre a permanenciákra vezethetők vissza, mint ahogy az is, hogy még azokban az esetekben is hű maradt elveihez, mikor lett volna lehetősége számára kedvező kompromisszumokat kötnie.

Az 1939-es esztendő meglehetősen sok feszültséggel járt, érezni lehetett már a háború előszelét is. Az 1940. augusztusában meghozott bécsi döntést követően Márton Áron is arra kényszerült, hogy az Erdélyt megosztó határok mentén kormányozza egyházmegyéjét. A rendkívüli körülmények ellenére sikerült elérnie az egyházi igazgatás rendes menetének biztosítását. Sándor Imre személyében a legnagyobb felhatalmazással felruházott általános püspöki helytartót nevezett ki, akinek Kolozsvárott megszervezte az irodáját is. Ugyancsak itt helyezte el a tanfelügyelőséget, illetve több bizottságot, és másoknak is különféle alosztályokat hozott itt létre.

Az egyházmegye két része közötti kapcsolattartás a püspök személyére hárult, ez azonban szinte áthághatatlan akadályokban ütközött. E tekintetben igen beszédesek a kronológia adatai: számos példát találunk a kiutazási engedélyek megtagadására, illetve a bizalmatlanság, az ellenségeskedés szülte visszaélésekre. E nehéz időkben Márton Áront új hatáskörök ellátásával is megbízták: szatmár-váradai, majd szatmári és váradai apostoli kormányzónak nevezték ki. Az idevágó adatok alapján úgy tűnik, a püspök ezen egyházmegyéék területén – például Belényesen és környékén is – meglehetősen önző személyes (és hatalmi) ambíciókkal, fondorlatos gazdasági machinációkkal találta szemben magát.

Mert tudta, hogy nehéz időkben gyakran jönnek elő rossz tulajdonságok, s a lappangó ellenségeskedések is felizzanak, a bécsi döntés után Márton Áron püspöknek első dolga volt figyelmeztetni híveit és a politikusokat, hogy a nemzeti megbántottságból fakadó sérelmek kiélését vissza kell szorítani, a közös világ békéjének megőrzése jóval fontosabb ezeknél, s hogy ez fennmaradjon, mindenkitől elvárta, hogy kellő önfegyelemmel viszonyuljon az újonnan előállt helyzethez. Ugyanakkor azt is kötelességének tartotta, hogy a nemzetét érintő kérdések

ben világosan és nyíltan állást foglaljon. A zsidók deportálásának ügyében 1944 májusában tett szenvedélyes megnyilvánulása az idevágó irodalomnak köszönhetően mára már közismertté vált, azonban a kronológiából tudjuk meg, hogy milyen sokat tett a munkaszolgálatra kényszerített magyarokért, az árokásásra vitt tizezrekért. Dél-Erdélyből számos híve telepedett át a magyar részre, és sok pap szintén követni akarta őket, akár úgy, hogy áthelyezteti magát, akár pedig úgy, hogy átszökik. Márton Áron e tekintetben nagyon határozott álláspontot képviselt. Elmarasztalta mindazokat a papokat, akik nem tettek tanúbizonyságot elég kitartásról, akik nem voltak hűségesek hátramaradt híveiknek. Tulajdonképpen ez volt számára a mérce, a hívekért történő áldozatvállalás.

A revíziók korszaka volt ez, amikor nagy erők ütköztek meg egymással, és e küzdelem során a különféle szélsőséges eszmék képviselői szinte megállíthatatlanul törtek előre. Márton Áron 1943 november végén a Szentszékeknek küldött jelentésében részletesen beszámolt egyházmegyéje állapotairól. E jelentésből tudjuk meg, hogy az egyházmegye vezetőjeként milyen nehézségekbe ütközött a német közösségek, népcsoportok körében, ahol gyakran a fasizmus cselekvő gyakorlatával találta szembe magát. Az ifjúság egyre inkább az új pogányság hívévé válik, pogány szertartásokhoz folyamodik, írta, a német közösség pedig kizárólagos német nyelvű hitoktatást, istentiszteletet és prédikációt követel.

A szélsőséges nézetek kapcsán rámutatott a korszak értelmiségeinek rendkívüli társadalmi felelősségére, és arra is felhívta a figyelmet, hogy bár az ilyen természetű mozgalmakban igencsak háttérbe szorul a magasabb szellemiség igénye, ennek ellenére azonban ez a fajta politizálás az említett értelmiségieket is vonzza. „A bécsi döntés után a kommunista tanok pártolása hivatalosan megszűnt, de a gyakorlatban megvan” – állapította meg a már említett jelentésben. A második világháború harcai 1944-ben érték el bécsi döntéssel két részre osztott egyházmegye területét. Márton Áronnak az ebből adódó legyőzhetetlen közlekedési nehézségek miatt csak 1945 áprilisában sikerült eljutnia Kolozsvárra, egyházmegyéje északi részének központjába, hogy az ott működő helytartósági irodát Gyulafehérvárra költöztesse vissza.

A kronológia második és harmadik kötete Márton Áron püspökségének azt az időszakát öleli fel, ami a kommunizmus kiépítésének és

uralmának időszakára esik. Az ezekben közzétett adatokból az egyháztörténet már korábban is tárt fel, egy részüket pedig a témára vonatkozó irodalom közismertté is tette, mindehhez azonban Marton József professzornak is igen nagy köze volt. A kronológiának ez a része Márton Áron életének sorsfordító mozzanatait félkövér betűtípussal szedve emeli ki. Az életút e mozzanatai egyfajta keretként szolgálnak: ezek közé illeszkednek mindazok az események, amelyek a jelentősebb fordulópontokhoz elvezettek. Ahhoz, hogy az időszak történéseit az olvasó jobban megérthesse, az egyes évek elé néhány soros egyház- és politikatörténeti jellegű bevezető került. Ez a szerkesztésmód nagyban hozzájárul ahhoz, hogy valamiféle struktúrát adjon a püspök intenzív és szerteágazó tevékenységére vonatkozó információk tömegének, amelyek így végül egymással összefüggő mintázatokká állnak össze. Természetesen ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a kronológia összeállítójának kutatásai csak néhány kérdéskörre korlátozódtak volna: sokkal inkább arról van szó, hogy a megfelelő szerkesztői munka a meglehetősen szerteágazó anyagot is könnyen áttekinthetővé teszi.

Ami az egyházmegye kormányzását illeti, már a kezdetektől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hatalom nem igazán van tekintettel a püspök joghatósági önállóságára. Meglehetősen sok adat vonatkozik a különféle összeütközésekre vagy éppenséggel Márton Áron egyházfői tevékenységének akadályoztatására: személyét gyakran érik a nemzeti és politikai elfogultság, illetve az ateizmus jegyében fogant, a sajtóban megjelenő vagy a parlamentben elhangzó támadások. E történések meglehetősen nagy pontossággal rajzolódnak ki a kronológia idevágó dátumaiból. A kíméletlen támadások gyakorisága arra utal, hogy a hatalom mindenáron fel akarta gyorsítani az általa elindított folyamatokat, ugyanakkor azt is szemlélteti, hogy az egyháziaknak mennyire kiszámíthatatlan eseményekkel kellett megbirkózniuk. 1949. június 4-én Márton Áronnak még lehetősége volt arra, hogy a csíksomlyói búcsú körmenetét vezesse, egy hét múlva még templomot is szentelhetett, június 21-én azonban már letartóztatták, és a Securitate őrizetébe került. A kronológiából nem csupán a főpásztor sorsáról értesülhetünk, hanem az elhurcolt és évekre börtönbe vetett papokéről, a titokban felszentelt vagy kinevezett püspökökéről, illetve azon püspöki helyettesekéről is, akiknek éppen olyan esetekben kellett volna átvenniük a püspöki teendőket, ha az előbbieket akadályoztatva vannak

feladatuk ellátásában. Hogy csak egyetlen megrendítő példát idézzünk: 1964-ben kelt folyamodványában Márton Áronnak még azt kellett felpanaszolnia, hogy negyvenegy amnesztiával szabadult papjának elhelyezése elé a hatóságok továbbra is akadályokat gördítenek.

A kronológiában idézett dokumentumok tömege azt tanúsítja, hogy az egyház, a papok és a püspök egyetértő akarata ezen meglehetősen kritikus években is erős és szilárd maradt, ha pedig mégis előfordultak volna vitázó hangú megnyilvánulások, azokat mindegyik oldal igyekezett megértéssel fogadni, és többnyire sikerült is rendezni mögöttük meghúzódó problémákat.

1951. április 27-én egy, Márton Áron által jelentéktelennek mondott papokból álló csoport, akik békepapokként híresültek el (és akik közül néhányan vezetői ambíciókat is tápláltak), a Securitate kezdeményezésére vagy nyomására létrehozta az ún. Katolikus Akcióbizottságot, amelynek deklarált célja a béke megvédése volt, azonban tulajdonképpen a kommunista hatalom irányelveinek gyakorlatba ültetését kellett volna szolgálnia. Az akcióbizottság egyik feladata egy olyan státútum elfogadása volt, amely az állam és a katolikus egyház viszonyát lett volna hivatott rendezni – a püspök nélkül, illetve ugyancsak a békepapoknak kellett volna működtetni az általuk létrehozott Státust, mert az egyházilag törvényes Státus (Gyulafehérvári Róm. Kat. Püspökség Egyházmegyei Tanácsa) működését Márton Áron 1948. augusztus 20-án kelt dekrétumával még idejében felfüggesztette. Igen épületes olvasni a kronológiában mindazokat a részeket, amelyek a püspökség több hivatalát és a központi plébániákat megszálló békepapok néhány évtizeddel későbbi mea culpazására, elkeseredettségére, önmagukkal való meghasonlására vonatkoznak.

A kronológia összeállítása során a püspök börtönéveire vonatkozóan – bár ezekből nem volt kevés – Marton József csak az utóbbi években közölt írásos anyagokra hivatkozhatott, illetve a jegyzőkönyvekben rögzített, az elhangzottakat nem mindig pontosan és szó szerint tükröző adataira (az utóbbiakból a keményebb vagy egyenesen brutális szóbeli megnyilvánulások, ha nem is feltétlenül tapintatból, de többnyire kimaradtak). A szerző kutatásainak köszönhetően arról a kevéssé ismert tényről is tudomást szerezhettünk, hogy a kommunista hatalom az egyház 1930 után kialakított felépítési rendjét sem hagyta érintetlenül, ugyanis 1948-ban Románia csak két római katolikus egyházme-

gyét volt hajlandó elismerni, a bukarestit és a gyulafehérvárit: a fennmaradó négyet püspöki joghatóságú főesperességgé minősítette át (magyarán ezek élére nem került püspök), a megmaradt két egyházmegye közül pedig szintén csak egyik élén, Gyulafehérváron székelte elismert püspök, méghozzá Márton Áron személyében. Ily módon a többi egyházmegyét is a székely főpaprak kellett képviselnie a Szent-szék felé, és ez még abban az 1956-tól 1967-ig tartó időszakban sem változott, amikor a hatalom megtiltotta számára, hogy a gyulafehérvári püspöki palotát elhagyja.

Ezt megelőzően, 1955. március 25-én a püspök egy körlevélben még szabadon bocsátásáról értesítette híveit, és a hírt távirat útján Rómával is közölte – derül ki a kronológiából, mint ahogyan az is, hogy 1958. szeptember 5-én Traian Jovanelli bukaresti kanonok megkérdezte tőle, miért foglalkozik más egyházmegyék ügyeivel. Jovanelli, akiről ma már tudjuk, hogy együttműködött a belüggyel, kérdésére pontos és jogszerű választ kapott: az egyházmegyék, illetve az ordináriusok joghatóságilag függetlenek egymástól, mondta neki Márton Áron, azt is kifejtve, hogy ő nem avatkozik bele egyik egyházmegye belügyeibe sem, de lévén a legidősebb szufragáneus, az egyetlen püspök, az Egyházi Törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseinek ismeretében bizonyos esetekben kötelezettségének tartja a felmerülő problémákat megoldani, illetve a Szent-szék esetleges utasításait a sajátján kívül más egyházmegyében is végrehajtani. Azokban az években, amikor Romániában a Kultuszügyosztályt próbálták elismertetni az egyházi élet legfőbb autoritásaként, a püspök következetesen azon az állásponton volt, hogy „a kultuszok saját törvényeik és hagyományaik szerint működjenek.” Kiállt emellett, hogy az általa is képviselt egyházban a püspök joghatóságát a római pápától kapja, illetve hogy hitbéli és erkölcsi téren, szervezési és kormányzási dolgokban a katolikus vallás léte a püspök joghatóságán alapszik, és hogy ebből kifolyólag a püspöki joghatóság integritását híven védi és védeni is fogja. A későbbiek folyamán részben a Szentszék „keleti politikája” miatt, részben pedig annak tulajdoníthatóan, hogy Románia valamelyest nyitni kívánt a nyugati országok felé, fokozatosan a katolikus egyházhoz való állami viszonyulás is átalakult. A kezdeti idők rémségei lassan elmaradtak, de a valláspolitikai tartalmi, meghatározó vonásai nem változtak lényegesen. A Kultuszügyosztály, megtartva privilegizált helyzetét, továbbra is olyan utasításokat fogalmazott

meg, melyek már-már viszolygással töltik el a mai olvasót. Sokszor kifogást emeltek az ellen, hogy a püspök a Szentszékkal és különféle külföldi egyházi hatóságokkal is levelezést folytatott, és számos püspöki körlevélre ugyanígy reagáltak. Emellett azt is elvárták Márton Árontól, hogy a nagyobb állami, illetve román egyházi ünnepeken is megjelenjen.

A kronológia adatai között arra vonatkozóan is találunk információt, hogy kényszerlakhelyének feloldása után két évvel, 1970. február 24. és március 6. között a püspök Rómába utazott, ahol a később szentté avatott VI. Pál pápa magánkihallgatáson fogadta. Az 1971. október 6–26. közötti látogatásról vallástörténeti szempontból is fontos információkat tudhatunk meg, ekkor fejt ki ugyanis véleményét a cölibátusról, a római utak egyik talán legfontosabb folyománya mégis az, hogy Jakab Antal személyében segédpüspököt kap. A kronológia természetesen az ő felszentelésére és hivatali működésére vonatkozóan is tartalmaz adatokat.

Az erdélyi katolikus közgondolkodásban mindig benne volt, hogy az erdélyi működést kapcsolatba kell hozni az európai eseményekkel. Ilyen értelemben annak, hogy Márton Áron a határokon túli világra is figyelt, nem csak a világegyházhoz való tartozás szempontjából bírt jelentőséggel: ez a hagyomány köszönt vissza a Franz König bécsi bíborossal, illetve a Julius Döphner bíborossal – München érsekével – kialakított személyes kapcsolatában is. Ugyanakkor arról is fontos említést tennünk, hogy a püspök akkor is kitartott a Szentszék mellett és követte annak rendelkezéseit, ha lelke mélyén ezekkel nem mindig tudott egyetérteni. Jó példa erre a szentszéki delegátus, Giovanni Cheli 1969. március 21-én tett látogatása, amikor az derült ki, hogy a két egyházi méltóság álláspontja egyes kérdésekben meglehetősen különbözik a másiktól. A püspököt kormányzása idején a belföldi ügyek intézésében is ugyanez a következetesség jellemezte: saját bevallása szerint a papjaihoz intézett utasítások megfogalmazásakor, ezek kérelmeinek teljesítésekor, a hatóságok felé való viszonyulásában is mindig „csak az egyház érdekét és tekintélyét, a lelkek javát, valamint az egyházi fegyelem megóvását” tartotta szem előtt. Magatartása majdnem mindenkiből elismerést váltott ki, aki kapcsolatba került vele – még az öt sanyargató és elnyomó hatóságok embereiből is, még ha ez így nem is került kimondásra.

Egy másik olyan kérdés, amelyre a kronológia hívja fel a figyelmet – és amelyről általában elég kevés szó esik – Márton Áron viszonya a görögkatolikus vallás képviselőivel. A püspököt mindig elkeserítette, hogy részükről – bár az együvé tartozás szeretetérzésével és tudatával közelített hozzájuk – a velük szemben tanúsított lojalitás ellenére sem tapasztalt semmilyen viszonzóságot, és annak ellenére, hogy magatartásáért cserébe megértést és támogatást várhatott volna el, híveivel együtt éppen az ellenkezőjében részesült. Kihasználva azt a túlsúlyt, amit a nemzeti alapon berendezkedett hatalom biztosított számukra, a görögkatolikusok több helyütt rítusváltoztatásra kényszerítettek római katolikusokat, intézményeket, ingatlanokat birtokoltak el. Az előbbi próbálkozásokra jó példa a borbándiak esete, ahol egy helybéli származású görögkatolikus tanár azzal az érveléssel szorgalmazta a rítusváltoztatást, hogy a római katolikusok „így Rómától sem szakadnak el, s amellet románok is lehetnek.” Számos adat maradt fenn a Vajdahunyadon, Nagyszebenben és másutt véghezvitt ingatlanfoglalásokról is, amelyek főként a katolikusok kolostorépületeit érintették. Ezen konfliktusok feloldására Márton Áronnak, amint azt a Frențiu görögkatolikus püspökkel, illetve más előjárókkal és egyéb érdekeltekkel folytatott levelezése is mutatja, még reménye sem lehetett: a kizárólagosságra törekvő nacionalizmus hatása alól a görögkatolikuság magasabb szintű képviselője sem tudott szabadulni. Mindez 1948. október 21-én változott meg gyökeresen, ekkor ugyanis a görögkatolikus egyházat megszüntetnek nyilvánították, képviselőinek pedig – akárcsak a római katolikusoknak – üldöztetéssel kellett szembenéznük. A leírtak után az olvasóban joggal merül fel a két egyház sorsának egymással párhazumban történő vizsgálata. Az akkori – kényszerkörülmények mellett megtartott – zsinaton a görögkatolikusok „visszatértek az ortodox anyaegyház kebelére”, Márton Áron pedig a korábbi sérelmeken felülemelkedve még azt is vállalta, hogy Iuliu Hossu görögkatolikus püspökkel közösen vegyen részt a hatóságok által követelt Statútum, azaz a katolikus egyház új szervezeti és működési szabályzatának kidolgozásán. Ezt október 28-án, az említett zsinat után nyújtották be, azonban az illetékes hatóságok – mivel a rítusok között a görögkatolikus egyház is feltüntetésre került – végül nem fogadták el. Ezáltal a katolikus egyház is el nem ismert egyházzá vált. Márton Áron még ekkor is segíteni kívánt feloszlatott görögkatolikusokon.

Október 30-án közölte Hossu püspökkel: rendelkezése értelmében „görögkatolikus testvéreink számára, valamint a görögkatolikus papok részére... egyházmegyéje minden temploma istentisztelet céljaira rendelkezésére áll.” Ebbéli szándékát évtizedeken keresztül továbbra is érvényesítette, pedig a hatóságok többször is a szemére vetették, tudomásuk van róla, hogy támogatja az egyházukhoz hűséges görögkatolikus papokat. A már említett a szentszéki delegátus, Giovanni Cheli, aki a Vatikán keleti politikája jegyében az állam és a katolikus egyház viszonyát jött rendezni, 1969. március 21-én felvetette a püspöknek: jó volna a Statútumot a rítusok említése nélkül, általánosan, csak a Katolikus Egyházat feltüntetve megszövegezni. Márton Áron erre nem volt hajlandó: úgy vélekedett, egy ilyen eljárás a görögkatolikus kérdés megkerülése lenne, „s a görögkatolikusok azt mondanák, hogy a Vatikán cserbenhagyta őket.” A továbbiakban, amikor nyílt célzások is elhangzottak tervezett kardinálishi kinevezéséről, nyomatékosan kérte – részben alkati szerénységéről, részben belátásáról is tanúságot téve –, hogy ettől tekintsenek el; fesszélyezné, hogy idősebb és érdemesebb püspök testvére, dr. Hossu nem kaphatja meg ezt a kitüntetést. A görögkatolikus hívek és papok is úgy éreznék és értelmeznék, mondotta, hogy Róma az ő érdemeiket nem méltányolja. A későbbiekben is előfordult, hogy a titokban működő görögkatolikusok Márton Áronhoz folyamodtak, juttassa el Münchenbe, Julius Döpfner bíborshoz, a németországi Püspöki Konferencia elnökéhez azt a francia nyelven írott levelüket, amelyben közbenjárását kéri, hogy hitéletük jobbra fordulhasson.

A görögkatolikusokkal való viszony mellett létezik egy másik témakör is, amiről még nem volt érdemleges szakmai vita, mióta erre lehetőség nyílt, ez pedig az egyházak és a Magyar Népi Szövetség viszonya. Az információk, amelyek az MNSz-szel kapcsolatban rendelkezésünkre állnak, nagyrészt azokhoz a momentumokhoz kapcsolódnak, amikor már határozottan bekövetkezett az egyház elhatárolódása az igazi politikai jellegét takargatni tovább nem tudó szövetségtől. Marton József kronológiájának adatai, nem beszélve az ezek forrásául szolgáló dokumentumokról, szinte kínálják a lehetőséget, hogy ezúttal a megfelelő szakmai igényességgel közelítsük meg e kérdéskört, árnyaljuk az egyelőre még meglehetősen sematikus képet, és így oldjuk fel azokat a megmerevedett ítéleteket, amelyek alapján akaratlanul is hamis kép

rajzolódik ki a korabeli események kapcsán. A kronológiában Márton Áron néhány olyan megnyilatkozása is megtalálható, amelyeket olvasva a korábban felállított feltevések gyengéi is nyilvánvalóvá válnak számunkra. 1945. április 24-én a püspök így fogalmazott: „Mivel a Népi Szövetség vezetősége hajlandó a maga részéről a lelkipásztori és hitéleti munka szabadságát védeni, valamint az egyház iskoláztatási jogát és nevelési elveit szintén tiszteletben tartani, ezen kívül kész arra, hogy iskolai és egyházi ügyeinket a maga lehetőségeinek határai között védje és előmozdítsa – a papoknak a Népi Szövetség munkájában való részvételt a magam részéről engedélyezem.” A továbbiakban a püspök pontosította azt is, hogy a Népi Szövetség vezetői sem kívánják, hogy a papok politikailag exponálják magukat, azonban a kulturális és szociális munkában, a nép érdekében történő tevékenységek végzésénél részt vehettek. Mindezek kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy Márton Áron azokban az időkben írta e sorokat, amikor leginkább hívei további sorsa, illetve nemzete továbbélésének lehetőségei foglalkoztatták, és amely időszakból sok tőle származó, meglehetősen keserű mondatot is ismerünk. Ekkor még úgy ítélte meg, hogy a meglévő és jövőbeni problémák elhárításához, az erdélyi magyarságnak az új korszakra történő átmentése érdekében a Magyar Népi Szövetséggel való együttműködés is belefér, még ha több, a szervezetben dolgozó személy kapcsán voltak is fenntartásai.

Amikor azonban fokozatosan bebizonyosodott, hogy az MNSz vezetői sem tudnak érdemben hozzájárulni a magyar kisebbség integritásának megőrzéséhez, ráadásul nem is képesek az erdélyi magyarsággal szerves kapcsolatot fenntartani, és a társadalmi bajokon sem segítenek oly módon, amint azt megígérték, idegenkedve elfordult tőlük. A szervezetben tevékenykedő fiatal értelmiségiekkel szembeni kifogásainak szintén hangot adott: mint írta, ők azok, akik egyrészt irreális politikai programokkal, jelszavakkal hitegetik saját fajtájukat, másrészt pedig olyan politikai kombináció részesei lettek, amely az új rendszer, a kommunizmus államszervezési és társadalomépítési elképzeléseinek gyakorlatba ültetését vállalta magára. Mindeközben a szervezet vezetősége egyre méltánytalanabban kezdett bánni saját népével, és egyre nagyobb türelmetlenséget tanúsított az iskoláztatásával és egyházával kapcsolatos dolgok ügyében, mint ahogy magával Márton Áronnal szemben is. A püspök álláspontja leginkább azokon a leveleken

keresztül válik egyértelművé, amelyeket az MNSz Központi Intézőbizottságához, a művelődési kérdésekkel foglalkozó alelnökhöz, Balogh Edgárhoz, illetve Kurkó Gyárfás elnökhöz írt, emellett pedig mindazok a dokumentumok által, amelyekben a mozgalmár tevékenységekben túlságosan részt vállaló, adott esetben a sajtóban is megjelenő papjait intette le a napi politikától. Határozottsága azonban nem jelenti azt, hogy eljárásai nélkülözték volna a gondos körültekintést: látta és érzékelte – talán jobban is, mint mások – mindazokat a veszélyeket, amiket az egymásnak ellentmondó törekvések szolgálata rejtett magában.

A háború után Márton Áron megpróbált utat találni a román politikai élet vezetői felé is. Ezen próbálkozásai közül a legjelentősebb a Petru Groza miniszterelnökkel való kapcsolatfelvétele volt. Az egyik leghatásosabb dokumentum, amit ezzel kapcsolatban ismerünk, az a többször közölt és elemzett levél, amelyet a magyarság sorsáért aggódó püspök 1946-ban intézett Grozához, és igencsak megrendítő az a mindeddig viszonylag kevésbé ismert párbeszéd is, amelyre a volt kormányfő és a már több éve raboskodó Márton Áron között került sor. A találkozási pont, amelyről egy hangfelvétel is fennmaradt, az akkori pártfőtítkár, Gheorghiu Dej utasítására került sor. Az említett felvételnek köszönhetően tudjuk, hogy a püspök sem arra nem volt hajlandó, hogy kegyelmet kérjen, sem pedig arra, hogy saját szabadságáért cserébe a hatalomnak egyházi kérdésekben engedelményeket tegyen. Tanúságtétel e párbeszéd: egyrészt rávilágít az egyik fél emberi nagyságára, szilárd jellemére, másrészt pedig a másik fél – az ekkor már mellőzött politikus – gyarlóságára, esendőségére is fény derül belőle. Ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy Groza nem maradt indifferens a püspök tartása láttán: ezt bizonyítja az is, ahogy számos folyamodványához, személyes kéréséhez viszonyult. Talán igazságérzetétől vezérelve – esetleg valamilyen gyakorlatias szempont miatt – több ízben segítette megakadályozni intézmények, templomok, harangok, kolostorok elbirtoklását, és arra is ismerünk példát, hogy megpróbálta a katonai vagy rendőri visszaéléseket valahogyan visszafogni, az általuk kiváltott esetleges hatást valami módon mérsékelni. Ezek a törekvések valamelyest közel hozták a két férfit egymáshoz, és ez abban az időben is így volt, amikor a hatalom úgy döntött, hogy börtönbe zárják a püspököt.

A fennmaradt források azt mutatják, hogy az egyházat ebben az időszakban az iskolaügyekkel kapcsolatban érték rendkívül nagy kihívások, a rendszerváltozások és államosítások következtében pedig további megrázkódtatásokat kellett elviselnie. Márton Áron oktatási és nevelési ügyekben azokat a korábban kialakított koncepcióit igyekezett érvényre juttatni, amelyeket az *Erdélyi Iskola* folyóiratban részletesen is kifejtett. A háborút megelőző és a háború alatt keletkezett körlevelei, a papjaihoz, a különböző tanügyi vezetőkhez, illetve az ezen a téren különös felelősséggel tartozó Egyházmegyei Igazgatótanácshoz intézett utasításai nagyon sok esetben csak arról szólnak, hogy a címzettek hogyan védjék meg iskoláikat a hatalom önkényeskedéseitől, az állítólagos katonai szükségletek címén végrehajtott rekvirálásoktól, vagy éppen a maguk mögött sok erőt tudó népi német körzetvezetőktől. Ezt követően mindössze néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a kommunista hatalom felől jövő intézkedésekkel szemben kényszerüljön védekezésre. Ebből az időszakból számos olyan levelét is ismerjük, amelyekben az ellátatlan, cipő nélküli gyermekek megsegítésére próbálta mozgósítani egyházának, híveinek maradék anyagi erejét (iskolásainak legalább fele volt ebben a helyzetben). Püspöksége idején szorosabb felügyelet alá helyezte a tanügyi igazgatóságot, továbbá a plébánosait is utasította, hogy gondoskodjanak az oktatás minőségének javulásáról, különösen a hittan igényes oktatásáról. Ha lazaságokat észlelt e téren, a nyomatékos figyelmeztetés sem maradt el: erről tanúskodik például a nagytekintélyű kolozsvári plébánoshoz, Baráth Bélához írt egyik intő levele is, amelyben a hittantanítás terén mutatkozó tétlenségét rója fel neki.

A tanügyi hatóságokhoz intézett legfigyelemreméltóbb utasításai közé azok sorolhatók, amelyek a falusi környezetben dolgozó tanítók szerepére hívják fel a figyelmet. „A tanítók kinevezéseinél csak a legjobb eredményekkel végzettek jöhetnek szóba, a véglegesítő vizsgákon megbukott tanítók haladéktalanul elbocsájtandók” – írja egyik ilyen szövegében. A tanítói testület szerepének fontossága okán úgy tartotta, lényeges, hogy „a tanítóképzből világnézetileg, tudásban és lelkesedésben kiváló nemzedék kerüljön ki, ezért csak tehetséges, jó fiú vehető fel.” Egyháza feladatai, hívei érdekének védelme fogalmazódnak meg ezekben az utasításokban, ugyanakkor a püspök által vallott szemléletről is sokat megtudunk belőlük. Az iskolától – főleg a

gimnáziumtól – világnézeti identitásra való nevelést várt el. Azt tartotta fontosnak, hogy a felnőtté válás előtt, a fiatalkori érlelődés idején szorgalmat és tiszteletet alakítsanak ki a tanulás és a munka iránt, egyfajta rendszerességet, és természetesen a kultúra iránti nyitottságot is. Jellemző, hogy a hittanoktatás rendjét és egyes tartalmi vonatkozásait is ehhez az elváráshoz kívánta igazítani. Úgy vélte, szükséges, hogy a hittanórákon kapjanak nagy teret az erkölcsi eszmények, kerüljön kifejtésre az erkölcsi jó és rossz fogalma is. A társadalommal kapcsolatos kérdéseknek is szerepet szánt, de hitte, hogy ezeket a diákok személye és embertársaik felé való kötelezettségeik szempontjából kell megközelíteni. A hittan keretében arra is törekedni kell, fogalmazta meg, hogy a vallásos tárgyú irodalom, a hasonló témájú műemlékek és a művelődéstörténet mind-mind megfelelő helyet kapjanak az oktatás során.

A kronológia adatsoraiból az is kiviláglik, hogy Márton Áron céljai között a papi szeminárium és a kántoriskola fejlesztése is előkelő helyen szerepelt, illetve hogy a püspök mennyire szubjektíven kezelte ezeket a hozzá igencsak közel álló intézményeket, és hogy milyen odaadással próbálta biztosítani működésük anyagi feltételeit, odavinni vagy ott tartani legjobb szellemi munkatársait. A kommunista politika ezzel szemben mindent megtett, hogy az ilyen jellegű törekvések útjába akadályokat gördítsen, majd 1948 augusztusában az államosítással egyszerűen megszüntették a katolikus oktatást.

A különféle hatalomváltások, a háború, az egymást követő újabb és újabb politikai rendszerek igen nehéz feladatokkal állították szembe az egyházakat, illetve ezek püspökeit, és meglehetősen nagy erőfeszítésükbe került, hogy a birtokukban levő tudományos bázisokat megőrizték, rendeltetésük szerinti használatukat fenntarthassák. Marton József kronológiájában igen sok adat illusztrálja azt, hogy a nagy püspök egyháza és hívei érdekében mennyire fontosnak tartotta a tudományművelés támogatását, pártfogolta a tudományos munkát végző vagy irodalommal foglalkozó papjai törekvéseit, és igyekezett publikálási lehetőségeket is biztosítani számukra. Külön figyelmet szentelt a népelet, a népi hagyományok megőrkítésének is, olyannyira, hogy a kispapok számára e témakörben még módszertani eligazítást is szervezett, amelyre a kiváló tudóst, György Lajost kérte fel, de szükség esetén Blédy József, Vámszer Géza és mások szakmai útmutatásait is

igénybe vette. Úgy vélte, minderre azért is szükség van, hogy papjai valódi irányítókként, a helyieket ismerve és megértve kapcsolódhassanak be a falvak kulturális és szociális életébe.

Megkülönböztetett pozícióként, minden esetben a dokumentum levéltári helyét is pontosan feltüntetve tárgyalja a kronológia azokat a tényeket, amelyekből kiderül, mennyire elszántan viselte gondját Márton Áron a Batthyaneum könyvtárának, a levéltárnak és a csillagdának, és hogyan védte az egyház tudományos bázisának ezen legértékesebb együttesét. Még az adott viszontagságos körülmények között is kiemelkedően drámai helyzet bontakozik ki az olvasó számára a püspök egy 1941-ben keltezett folyamodványából, ekkor ugyanis magához a mindenható diktátorhoz, Ion Antonescuhoz volt kénytelen fordulni, akitől azt kérte, akadályozza meg, hogy a hatóságok adóhátalék fedezése ürügyén a Batthyaneum könyvvállományából foglaljanak le és árverezzenek el a román és a magyar kultúra számára egyaránt felbecsülhetetlen értékű munkákat. Marton József fontosságuknak megfelelő súlyt tulajdonít mindazoknak a dokumentumoknak, amelyek részleteiben adják vissza, hogyan vált egyre feszültebbé a viszony az állam, illetve az egyház és az egyházat képviselő Márton Áron között a Batthyaneum miatt, és amelyek a korban uralkodó állapotokról és jogrendszerrel egyaránt igen sok információval szolgálnak. A püspök a rajoni vezetőktől az Államtanácsig megpróbált szembeszállni mindazokkal a közegekkel, akiknek megvolt a hatalmuk, hogy egy ilyen típusú intézmény sorsáról döntéseket hozzanak. 1958. május 16-án például arra emlékeztette a Kultuszügyosztályt, hogy 1798-ban a könyvtár tulajdonosa, Batthyány Ignác a mindenkori törvényes gyulafehérvári római katolikus püspökre bízta gyűjteményeit, amelyeket „az eltelt 163 év alatt elsősorban a római katolikus püspökök, kanonokok és teológiai tanárok gyarapították, akik magánkönyvtárukat a könyvtárnak adományozták, az egyházmegyei rendelkezések értelmében. A Batthyaneum minden – könyvtári, muzeális és levéltári anyaga (túlnyomó részben) egyházi vonatkozású, de rendelkezésére állott mindenkinek, aki tudománnyal foglalkozott.” Ugyanakkor az egyház álláspontját is meglehetősen határozottan fogalmazta meg az ügy alakulását illetően: mint írta, véleménye szerint a Batthyaneumot „elfoglalták és beleegyezésünk nélkül igazgatják. A Batthyaneum minden ingó és ingatlan vagyonával a Római Katolikus Egyházi

Hatóság tulajdona, arról nem mondtunk és nem is mondhatunk le.” Az akkori állami berendezkedés mellett – magától értetődően – a püspök világos és bátor érvelése semmilyen eredményt nem hozott az egyház számára, és amint ismert, a Batthyaneum körül zajló vita rendezésére a rendszerváltás után sem került sor.

A neves intézménnyel kapcsolatos dokumentumok említése után feltétlen utalnunk kell arra is, hogy a kronológia számos olyan forrásra is hivatkozik, amelyben Márton Áron egyéb, történelmi vagy muzeális jelentőségű tárgyakkal, illetve az anyakönyveknek és az egyház levéltári anyagoknak az állami gondozásba vétele ellen tiltakozik. A műemlékek oltalmazása érdekében írt körleveleiben szintén arra biztatja papjait, hogy próbáljanak a helyi lehetőségeket kihasználni kiállni az említett műemlékek megőrzése érdekében.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a püspök nem öncélúan igyekezett megvédeni mindazt a kulturális örökséget, amellyel a katolikus egyház rendelkezett: készségesen megengedte például, hogy az akkori tudósnemzedék legkiválóbb reprezentánsai – Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Entz Géza – ismételten lefényképezzenek akár féltve őrzött levéltári fundusokat is. Az is igencsak beszédes, hogy a folyamatban lévő kutatások kedvéért még a Kolozsmonostori Konvent levéltárának Kolozsvárról Gyulafehérvárra történő átszállítását is hajlandó volt késleltetni. Minderre csak addig volt lehetősége, míg az államosítással meg nem szűnt a hatásköre ezekben a kérdésekben, azonban – amint a kronológiából kiderül – még a kommunista rendszer kiépítésekor, a már nyilvánvalóan kritikus időkben is kitartott művelődési és tudományos intézmények átmentésének szándéka mellett: úgy gondolta, megfelelő szervezéssel biztosítani lehet az ezek fenntartásához szükséges anyagi alapokat. Mindazt, amit ez ügyben tett, annak ismeretében tette, hogy már elkezdődött a korábbi birtokszerkezet újabb gyökeres átalakítása, és azt is meg kellett élnie, hogy a társadalom valamennyi megnyilvánulását ellenőrizni és irányítani igyekvő hatalom végül minden egyházzal kapcsolatos alapot, alapítványt, közösséget szolgálni rendelt vagyont államosított.

Jelen írásunkban nem térhettünk ki részletesen a püspöki adminisztrációra és pasztorációra vonatkozó dokumentumok köreire, bár ezek alapos áttekintése szintén igen sok tanulsággal járhat a korszak és a téma iránt érdeklődők számára. A papokhoz intézett levelek, amelyek

egyres közösségek belső hitéletébe, ünnepeibe vagy éppen drámáiba engednek betekintést, mind igen tanulságosak. Az elmaradt alaposabb ismertetést részben pótolja a kronológia mutatója, amelyet Kuszálík Péter tervezett, és amely segítségével az olvasó könnyedén megtalálja, ki volt ebben a korszakban saját falujának papja, aki esetleg levelet küldött Márton Áronnak, illetve hogy ki keresztelte, eskette vagy oldozta fel bűnei alól elődeit (vagy őt magát), hogyan élték meg falusfelei az akkori jellempróbáló időszakot, hogyan viselték gondját templomuknak, temetőjüknek.

A három impozáns kronológiai kötetben a forrásokból mintaszerűen kibontott tényesorok tovább erősítik a Marton József által már korábban megfogalmazott megállapítást, hogy az a munka, amit Márton Áron véghezvitt, óriási. A püspök 1980. szeptember 29-én bekövetkezett haláláig lankadatlan erőfeszítéssel dolgozott egyháza és népe érdekében, és útjától, céljaitól az sem tántorította el, hogy meglehetősen embert próbáló időkben, mostoha történelmi körülmények közepette kellett tevékenységét kifejtenie. Küszködéseiben alig számíthatott segítségre, ezer szenvedést kellett átélnie, számos célkitűzését pedig egyszerűen nem érthette el, azonban mély hitében gyökerező bizalmát egyháza szilárdságában semmi nem ingathatta meg.

*Erdélyi házak, 1930 körül
(pasztell, papír)*